
**ANNALS OF THE POLISH ASSOCIATION
OF AGRICULTURAL AND AGRIBUSINESS ECONOMISTS**

ROCZNIKI NAUKOWE
STOWARZYSZENIA EKONOMISTÓW ROLNICTWA I AGROBIZNESU

Received: 01.09.2023

Acceptance: 23.09.2023

Published: 26.09.2023

JEL codes: I25, Q12, Z32

Annals PAAAE • 2023 • Vol. XXV • No. (3)

License: Attribution 3.0 Unported (CC BY 3.0)

DOI: 10.5604/01.3001.0053.8836

JAN ZAWADKA¹, PIOTR GABRYJOŃCZYK, KRYSZYNA KRZYŻANOWSKA

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Polska

**CHARAKTERYSTYKA OFERTY POLSKICH
ZAGRÓD EDUKACYJNYCH**

Słowa kluczowe: Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych (OSZE),
zagroda edukacyjna, edukacja, rolnicy, gospodarstwo agroturystyczne

ABSTRAKT. Celem artykułu było zaprezentowanie oferty zagród edukacyjnych zrzeszonych w Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych (OSZE), w tym liczby programów edukacyjnych i tematyki realizowanych zajęć, propozycji świadczenia usług noclegowych i żywieniowych oraz adresatów oferty edukacyjnej. Do analizy wykorzystano informacje zamieszczone na stronie internetowej www.zagrodaedukacyjna.pl, ekspertyzy i materiały informacyjne Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie oraz literaturę przedmiotu. Obserwacją badawczą objęto 297 podmiotów funkcjonujących w lipcu 2023 roku na terenie całej Polski. Z przeprowadzonych badań wynika, że tematyka zajęć edukacyjnych realizowanych w gospodarstwach zrzeszonych w OSZE była bardzo zróżnicowana. Dominowały zagadnienia związane z przyrodą, rolnictwem i zajęciami gospodarskimi oraz tradycyjną żywnością. W wielu gospodarstwach podejmowana była problematyka z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu lub dotycząca kształtowania świadomości i wrażliwości ekologicznej. Zdecydowana większość gospodarstw edukacyjnych oferowała również zajęcia rekreacyjne. Warto podkreślić, że edukacja realizowana w zagrodach ma wiele walorów dydaktyczno-wychowawczych, a także może doskonale uzupełniać działania edukacyjne w przedszkolach oraz kształcenie w szkołach podstawowych i średnich.

¹ Corresponding author: jan_zawadka@sggw.edu.pl

WPROWADZENIE

Od kilkudziesięciu lat badacze zajmujący się turystyką zwracają uwagę na jej związek z edukacją i rosnącą rolę tej ostatniej w procesie podróżowania [Coll-Ramis i in. 2023]. Co więcej, panuje przekonanie, że właściwe działania edukacyjne są istotnym czynnikiem przy wprowadzaniu zrównoważonej turystyki [Moscardo 2015] oraz działaniach mających ograniczać negatywne skutki turystyki masowej [Carreira i in. 2021]. Trend ten dostrzegalny jest również w przypadku obszarów wiejskich, a zwłaszcza gospodarstw agroturystycznych, mających jako bazę edukacyjną nie tylko posiadane przez siebie zasoby, ale również unikalne z punktu widzenia konsumenta miejskiego otoczenie w postaci środowiska przyrodniczego i kulturowego [Sikorska-Wolak i in. 2018].

Historia idei gospodarstw edukacyjnych sięga początków XX wieku i od najwcześniejszych lat wykorzystuje kontrast relacji między miastem (konsumentami) a wsią (producentami) w obszarze szeroko pojętego rolnictwa. Pierwsze takie podmioty powstawały w Skandynawii [Fattoria 2014]. Współcześnie usługi edukacyjne świadczone są już w bardzo wielu państwach, nie tylko europejskich (m.in. Włochy, Francja, Szwajcaria, USA, Australia i Japonia). W niektórych krajach (np. w Austrii) proces działalności gospodarstw edukacyjnych jest formalnie certyfikowany na szczeblu państwowym, a farmy są zobligowane do działania w ramach oficjalnych struktur organizacyjnych [Schule am Bauernhof 2023], jednak tak restrykcyjne rozwiązania są rzadkością, ponieważ w większości państw (np. we Włoszech, Francji i Belgii) gospodarstwa muszą spełnić pewne podstawowe wymogi techniczne i ewentualnie mogą zrzeczać się we własnych formacjach branżowych [LFPF 2001, Ronchetti i in. 2011, Rossetto, Sambin 2013, PLW 2016, Zegels 2022]. Na płaszczyźnie ponadnarodowej działa od 1990 roku Europejska Federacja Farm Miejskich (EFCF – European Federation of City Farms) [Chojnacka-Oźga i in. 2007], która na zasadach odpłatnego, pełnego członkostwa zrzesza organizacje krajowe i regionalne gospodarstw edukacyjnych z Europy, tj.: Belgii, Niemiec, Holandii, Norwegii, Szwecji i Wielkiej Brytanii [City Farms 2023].

W Polsce formalizacja działań gospodarstw edukacyjnych nastąpiła dopiero na początku drugiej dekady XXI wieku i dokonała się wskutek wspólnej inicjatywy Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) oraz Centrum Doradztwa Rolniczego (CDR) w Brwinowie Oddział w Krakowie. Powołały one w 2011 roku Ogólnopolską Sieć Zagród Edukacyjnych (OSZE), której celem jest popularyzacja edukacji w gospodarstwach rolnych i szeroko rozumiana promocja działalności tych gospodarstw, w polskiej terminologii określanych jako „zagrody edukacyjne”. Wraz z powołaniem OSZE zostały również wskazane przez MRiRW warunki, jakie formalnie musi spełniać gospodarstwo, które chce otrzymać miano zagrody edukacyjnej, są to [Raciborski 2015]:

- 1) lokalizacja na terenie wsi (na obszarach wiejskich),
- 2) prowadzenie zagrody przez mieszkańca wsi,
- 3) posiadanie i prezentowanie zwierząt gospodarskich lub upraw rolniczych,
- 4) posiadanie warunków do prowadzenia zajęć edukacyjnych (rozumiane jako obecność przynajmniej jednego zadaszzonego pomieszczenia do prowadzenia dydaktyki i toalety dla uczestników),
- 5) przyjmowanie dzieci i młodzieży w ramach programów szkolnych i aktywności pozaszkolnej, podczas których realizowane są przynajmniej dwa zadania edukacyjne z poniższej listy:
 - edukacja w zakresie produkcji roślinnej,
 - edukacja w zakresie produkcji zwierzęcej,
 - edukacja w zakresie przetwórstwa płodów rolnych,
 - edukacja w zakresie świadomości ekologicznej i konsumenckiej,
 - edukacja w zakresie dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej.

Dodatkowo każde gospodarstwo musi spełniać określone prawem wymogi bezpieczeństwa [Kmita-Dziasek 2015] z zakresu prawa budowlanego (m.in. decyzja pozwalająca na budowę lub użytkowanie obiektu, ewentualnie opinia o bezpieczeństwie użytkowania obiektu, odpowiednie wykończenie pomieszczenia higieniczno-sanitarnego), przepisów przeciwpożarowych (m.in. przygotowanie instrukcji pożarowych i oznakowanie dróg ewakuacyjnych, właściwe składowanie opału, umieszczenie łatwo dostępnych gaśnic w liczbie dostosowanej do powierzchni obiektu) czy warunków sanitarnych (m.in. właściwe oświetlenie, wentylacja i ogrzewanie pomieszczeń edukacyjnych) [Raciborski 2015].

Działalność edukacyjna może być podstawową dla gospodarstwa, ale również może uzupełniać inne, wiodące dla danego obiektu profile funkcjonowania (np. agroturystyka, produkcja rolna). Zagrody edukacyjne z założenia mogą być prowadzone przez rolników indywidualnych (lub inne, uprawnione osoby fizyczne), ale również (jeśli spełnione są ww. wymogi) przez osoby prawne, takie jak koła gospodyń wiejskich, spółdzielnie, spółki i stowarzyszenia [Raciborski 2015]. Trzeba wyraźnie nadmienić, że zagroda edukacyjna może przyjmować nie tylko dzieci i młodzież w ramach programów szkolnych i aktywności pozaszkolnej, ale również może być udostępniana jako atrakcja turystyczna dla pozostałych uczestników ruchu turystycznego (w tym dorosłych), niezależnie od formy ich podróżowania [Zagroda Edukacyjna 2023].

OSZE nie jest osobą prawną i działa w ramach systemu doradztwa rolniczego, bazując na współpracy CDR z 16 wojewódzkimi ośrodkami doradztwa rolniczego (ODR). W każdym ODR jest co najmniej jeden pracownik, który koordynuje regionalne funkcjonowanie OSZE (głównie w obszarze promocji i szkoleń) oraz udziela wsparcia zainteresowanym podmiotom, m.in. przez wskazówki infrastrukturalne (odnośnie

materialnego przystosowania gospodarstwa do pełnienia usług edukacyjnych), programowe względem działalności edukacyjnej (dotyczące np. pomysłów odnośnie treści i formy prowadzenia zajęć, a także ich organizacji czasowej) i techniczne w zakresie samego procesu aplikacji.

Członkostwo w OSZE jest bezpłatne, każdy podmiot spełniający przedstawione wcześniej wymogi może przystąpić do sieci w dowolnym momencie. Wniosek aplikacyjny musi zawierać przedstawienie zakładanych do realizacji w zagrodzie programów edukacyjnych. Włączenie gospodarstwa do OSZE daje mu prawo do stosowania oficjalnego logo zagrody edukacyjnej [Krzyżanowska 2016] i otwiera przed nim nowe możliwości w zakresie promocji (m.in. oferta w ogólnopolskim systemie internetowym lub uczestnictwo w targach), pozyskiwania *know-how* i wymiany informacji oraz doskonalenia personelu przez udział w szkoleniach.

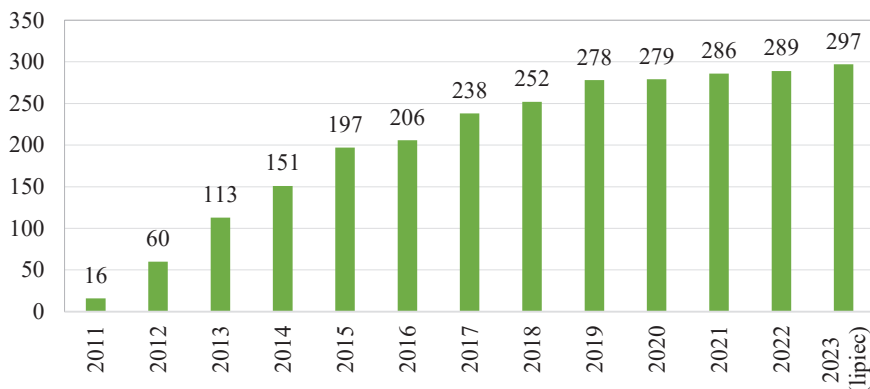
Warto podkreślić, że edukacja w gospodarstwach rolnych jest korzystna dla wszystkich zaangażowanych w nią podmiotów [Sikora 2018]. Z punktu widzenia zagród, wiąże się ona przede wszystkim z dodatkowym przychodem (w tym z oferowania własnych produktów i lepszym wykorzystaniem szans oferowanych przez turystykę), darmową promocją i zwiększeniem poczucia własnej wartości oraz celowości wykonywanej pracy. Z kolei dla konsumentów jest to okazja do wzbogacenia procesu kształcenia o nowe treści i aktywności o charakterze praktycznym, realizowane poza klasycznym systemem nauczania. Ponadto stanowi interesującą i ciekawą formę spędzenia wolnego czasu.

MATERIAŁ I METODY BADAŃ

Celem głównym opracowania było przybliżenie oferty zagród edukacyjnych zrzeszonych w Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych. Cele szczegółowe sprowadzały się do rozpoznania dynamiki rozwoju OSZE i regionalnego rozmieszczenia zrzeszonych w niej zagród, identyfikacji tematyki realizowanych w nich zajęć, wskazania liczby i problematyki programów edukacyjnych prowadzonych w zrzeszonych gospodarstwach, określenia adresatów oferty edukacyjnej oraz zakresu oferty noclegowej i żywieniowej funkcjonujących w Polsce zagród edukacyjnych. W badaniach posłużono się metodą *desk research*. Materiał badawczy pozyskano w wyniku analizy treści zamieszczonych na stronie internetowej www.zagrodaedukacyjna.pl. Przydatne okazały się też publikacje, ekspertyzy i materiały informacyjne Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, a także inne opracowania naukowe dotyczące edukacyjnych funkcji gospodarstw rolnych. Badaniami objęto wszystkie funkcjonujące na terenie kraju zagrody edukacyjne zrzeszone w OSZE, czyli 297 podmiotów (stan na 16.07.2023).

WYNIKI BADAŃ

Od momentu powołania OSZE liczba zrzeszonych w niej gospodarstw wzrasta. W ostatnich latach wzrost ten nie był już jednak tak dynamiczny, jak we wcześniejszym okresie (rysunek 1).

Rysunek 1. Liczba gospodarstw należących do OSZE w latach 2011-2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CDR w Brwinowie, Oddział w Krakowie

W chwili badań (lipiec 2023 roku) w OSZE zrzeszonych było 297 zagród edukacyjnych. Ich rozmieszczenie na obszarze kraju było dość zróżnicowane. Województwami, na terenie których funkcjonowało najwięcej gospodarstw tego typu, były dolnośląskie (38) i małopolskie (33). Natomiast najmniej gospodarstw edukacyjnych zlokalizowanych było w województwach lubuskim (7) i łódzkim (10) (rysunek 2).

Rysunek 2. Liczba zagród edukacyjnych należących do OSZE i ich rozmieszczenie w ujęciu regionalnym (stan na 16.07.2023)

Źródło: [www.zagrodaedukacyjna.pl]

Zastanawiające może być to, że we wschodnich regionach kraju, które charakteryzują się dużym potencjałem przyrodniczym i kulturowym wsi i rolnictwa, liczba zagród edukacyjnych jest relatywnie niewielka.

Tematyka zajęć realizowanych w gospodarstwach zrzeszonych w OSZE była bardzo zróżnicowana. Dominowały zagadnienia związane z przyrodą, rolnictwem i zajęciami gospodarskimi oraz tradycyjną żywnością (tabela 1). Z uwagi na to, że najczęściej uczestnikami zajęć prowadzonych w zagrodach są dzieci, zdecydowana większość gospodarstw prowadziła zajęcia rekreacyjne. Wiele gospodarstw realizowało także aktywności, które miały kształtować w uczestnikach świadomość i wrażliwość ekologiczną, a także dostarczać wiedzy na temat regionu. Mniej niż połowa zagród zrzeszonych w OSZE proponowała swoim gościom zajęcia dotyczące zwyczajów i obrzędów, ginących zawodów, a także zajęcia sportowe.

Należy tu zauważyć, że struktura tematyczna zajęć realizowanych w zagrodach edukacyjnych nie uległa w ostatnich latach znaczącym zmianom. Wyniki badań prowadzonych przez Izabellę Sikorską-Wolak i Jana Zawadkę w 2016 roku [Sikorska-Wolak, Zawadka 2016a] są bardzo podobne do tych z roku 2023. Nieco inaczej (choć nadal dość podobnie) struktura ta wyglądała w świetle wyników badań prowadzonych przez Izabellę Sikorską-Wolak, Krystynę Krzyżanowską i Jana Zawadkę w roku 2018 [Sikorska-Wolak i in. 2018], gdy ekologia i ginące zawody uplasowały się nieco wyżej niż w 2023 roku. Powodem tych rozbieżności może być to, że badania te prowadzone były wśród reprezentantów tylko części podmiotów tego typu (33,2%), funkcjonujących w Polsce w 2018 roku.

W tabeli 1 zaprezentowano deklarowaną przez właścicieli tematykę zajęć edukacyjnych oferowanych w zagrodach funkcjonujących w poszczególnych województwach. Tematyka była znacząco zróżnicowana regionalnie.

Analizując dane zaprezentowane w tabeli 1, można dokonać ciekawych spostrzeżeń. Dziwić może na przykład to, że na obszarze województwa podlaskiego, które (z racji peryferyjnego położenia, rolniczego charakteru i obecności różnych grup etnicznych) przez wielu utożsamiane jest z ostoją folkloru i kultury ludowej, a także z regionem posiadającym charakterystyczną kuchnię, zaledwie co siódma zagroda edukacyjna miała w swojej ofercie zajęcia dotyczące ginących zawodów, co czwarta kuchni domowej, a co trzecia zwyczajów i obrzędów.

Rozpatrując tematykę zajęć oferowanych przez zagrody edukacyjne warto wskazać na liczbę proponowanych programów edukacyjnych. W ujęciu ogólnokrajowym zwykle były to dwa lub trzy programy, jednak w niektórych województwach kwestia ta była bardziej zróżnicowana (tabela 2). Dla przykładu, zagrody w województwie małopolskim najczęściej oferowały tylko jeden program edukacyjny, w dolnośląskim były to cztery programy, podczas gdy gospodarstwa w warmińsko-mazurskim często proponowały swoim gościom nawet sześć takich programów.

Tabela 1. Tematyka zajęć edukacyjnych oferowanych w zagrodach edukacyjnych w poszczególnych województwach

Województwo	Struktura tematyki oferowanych zajęć edukacyjnych [%]											
	przyroda	rolnictwo i zajęcia gospodarskie	tradycyjna żywność	zajęcia rekreacyjne	ekologia	edukacja regionalna	przetwórstwo spożywcze	rękodzieło artystyczne	kuchnia domowa	zwyczaje i obrzędy	ginące zawody	zajęcia sportowe
Dolnośląskie	78,9	78,9	60,5	68,4	76,3	55,3	52,6	50,0	36,8	42,1	52,6	39,5
Kujawsko-pomorskie	90,9	100,0	81,8	90,9	81,8	54,5	63,6	36,4	63,6	45,5	54,5	54,5
Lubelskie	91,7	75,0	75,0	75,0	58,3	91,7	66,7	50,0	41,7	41,7	41,7	41,7
Lubuskie	100,0	71,4	85,7	71,4	71,4	57,1	100,0	71,4	85,7	71,4	28,6	57,1
Łódzkie	70,0	100,0	70,0	60,0	60,0	60,0	60,0	70,0	50,0	80,0	50,0	50,0
Małopolskie	81,8	72,7	72,7	48,5	57,6	72,7	69,7	42,4	54,5	57,6	60,6	21,2
Mazowieckie	92,6	77,8	77,8	92,6	74,1	66,7	66,7	81,5	63,0	55,6	44,4	63,0
Opolskie	100,0	83,3	58,3	83,3	66,7	58,3	75,0	41,7	58,3	41,7	58,3	75,0
Podkarpackie	78,9	68,4	68,4	73,7	63,2	52,6	52,6	36,8	57,9	31,6	36,8	42,1
Podlaskie	61,5	76,9	69,2	69,2	46,2	69,2	38,5	46,2	23,1	30,8	15,4	30,8
Pomorskie	84,6	69,2	69,2	84,6	42,3	69,2	34,6	73,1	42,3	38,5	42,3	42,3
Śląskie	84,6	100,0	73,1	61,5	69,2	53,8	57,7	50,0	57,7	50,0	38,5	38,5
Świętokrzyskie	88,2	76,5	82,4	52,9	64,7	70,6	58,8	52,9	58,8	52,9	58,8	29,4
Warmińsko-mazurskie	88,2	76,5	70,6	58,8	94,1	64,7	64,7	58,8	58,8	35,3	52,9	35,3
Wielkopolskie	77,8	100,0	50,0	77,8	61,1	61,1	33,3	38,9	50,0	38,9	33,3	33,3
Zachodnio-pomorskie	81,8	81,8	54,5	36,4	90,9	45,5	45,5	63,6	54,5	81,8	72,7	36,4
Ogółem	83,8	80,8	69,4	69,0	66,7	63,0	56,9	53,9	51,9	47,8	47,1	41,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie [www.zagrodaedukacyjna.pl]

Tabela 2. Liczba programów edukacyjnych realizowanych w zagrodach edukacyjnych w poszczególnych województwach

Województwo	Liczba programów											średnia	suma
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 i więcej			
	udział [%]												
Dolnośląskie	21,1	21,1	10,5	28,9	5,3	5,3	5,3	2,6	0,0	0,0	3,3	124	
Kujawsko-pomorskie	0,0	18,2	36,4	0,0	18,2	9,1	9,1	0,0	0,0	9,1	4,5	49	
Lubelskie	0,0	41,7	25,0	8,3	8,3	8,3	0,0	0,0	0,0	8,3	3,7	44	
Lubuskie	28,6	0,0	28,6	14,3	0,0	14,3	0,0	14,3	0,0	0,0	3,7	26	
Łódzkie	30,0	10,0	10,0	10,0	10,0	20,0	0,0	0,0	0,0	10,0	3,9	39	
Małopolskie	36,4	12,1	6,1	21,2	3,0	3,0	3,0	3,0	6,1	6,1	3,6	118	
Mazowieckie	3,7	14,8	18,5	25,9	11,1	11,1	3,7	3,7	3,7	3,7	4,4	119	
Opolskie	0,0	33,3	41,7	16,7	0,0	0,0	8,3	0,0	0,0	0,0	3,2	38	
Podkarpackie	15,8	36,8	26,3	10,5	5,3	5,3	0,0	0,0	0,0	0,0	2,7	51	
Podlaskie	0,0	46,2	15,4	15,4	0,0	0,0	7,7	7,7	7,7	0,0	4,2	50	
Pomorskie	11,5	7,7	26,9	19,2	7,7	11,5	11,5	0,0	0,0	3,8	4,1	107	
Śląskie	15,4	26,9	26,9	15,4	7,7	3,8	0,0	0,0	0,0	3,8	3,1	81	
Świętokrzyskie	0,0	64,7	23,5	5,9	5,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,4	43	
Warmińsko-mazurskie	11,8	17,6	17,6	11,8	5,9	17,6	5,9	11,8	0,0	0,0	4,2	71	
Wielkopolskie	0,0	33,3	33,3	5,6	22,2	0,0	5,6	0,0	0,0	0,0	3,4	61	
Zachodniopomorskie	9,1	9,1	18,2	27,3	27,3	0,0	0,0	0,0	9,1	0,0	3,8	45	
Ogółem	13,1	23,9	20,9	16,8	8,1	6,4	4,0	2,4	1,7	2,7	3,6	1066	

Źródło: opracowanie własne na podstawie [www.zagrodaedukacyjna.pl]

Warto tu zauważyć, że pod koniec pierwszego kwartału 2012 roku, gdy w Polsce funkcjonowało zaledwie 35 zagród edukacyjnych, struktura liczby programów przez nie oferowanych była bardzo podobna do tej z 2023 roku. Jak wskazują Anna Sammel i Anna Jęczmyk [2012], wówczas również dominowały gospodarstwa z dwoma lub trzema takimi programami.

W lipcu 2023 roku zagrody oferowały w sumie 1066 programów edukacyjnych. Wyróżniały się pod tym względem województwa; dolnośląskie (124), mazowieckie (119) i małopolskie (118), co jest zbieżne z badaniami Małgorzaty Bogusz i Moniki Wojcieszak [2018]. Wyniki te były uwarunkowane w znacznej mierze dużą liczbą zagród w każdym z tych województw. Istotna jest także średnia programów oferowanych przez zagrody edukacyjne, tutaj dominowały województwa: kujawsko-pomorskie (4,5), mazowieckie (4,4), podlaskie i warmińsko-mazurskie (po 4,2).

Warto w tym miejscu przybliżyć problematykę programów realizowanych w zagrodach edukacyjnych. Powinna ona w dużej mierze być zbieżna z deklarowaną przez właścicieli tematyką zajęć, zaprezentowaną w tabeli 1, jednak można zauważyć pewne rozbieżności. Najczęściej realizowane były programy, które dotyczyły ziarna, mąki i wypieków. Na drugim miejscu uplasowała się tematyka pszczoł i miodu oraz jego wykorzystania, a na trzecim mleko i jego przetwory (tabela 3).

Warto nadmienić, że nie stwierdzono znaczących różnic w problematyce realizowanych programów w poszczególnych województwach. Co ciekawe, nie doszukano się także charakterystycznych prawidłowości w zakresie powiązania problematyki zajęć ze specyfiką danego regionu. Dla przykładu, w województwie małopolskim dominowały programy dotyczące mąki, wypieku chleba, zwierząt gospodarskich, pszczoł i miodu oraz ziół, a nie (jak można byłoby się spodziewać) owiec, wełny i wytwarzania oscypków. Nawiązując do wspomnianej wcześniej rozbieżności między deklarowaną tematyką zajęć a problematyką proponowanych programów, jako przykład można podać zajęcia rekreacyjne i sportowe, których realizację zadeklarowali właściciele odpowiednio 69,0 i 41,1% zagród. Tymczasem aktywności tego typu bezpośrednio wskazano w zaledwie 6,0% programów (jako zajęcia sportowe, zajęcia rekreacyjne i gry terenowe). Nie można jednak zakładać, że zajęcia takie nie były organizowane podczas realizacji innych punktów programu. Należy też podkreślić, że w tabeli 3 wymieniono tylko częściowo wskazywane obszary tematyczne programów realizowanych w zagrodach. Poza nimi wiele było także innych, znacznie rzadziej podejmowanych zagadnień. Wśród bardziej oryginalnych można wskazać kopanie i obróbkę bursztynu, ochronę przeciwpowodziową, pierwszą pomoc lub zajęcia dotyczące kosmosu i meteorytów.

Może wydawać się, że działalność zagród edukacyjnych, jako urozmaicenie i uzupełnienie szkolnego procesu kształcenia, kierowana jest głównie do dzieci i młodzieży. Jednak 9 na 10 podmiotów tego typu posiada także ofertę dla osób dorosłych (tabela 4).

Tabela 3. Problematyka programów* realizowanych w zagrodach edukacyjnych w ujęciu ogólnokrajowym

Problematyka zajęć	% zagród	Problematyka zajęć	% zagród
Ziarno, mąka i wypieki	54,5	Kultura materialna wsi	10,8
Pszczoly, miód i jego wykorzystanie	36,7	Alpaki, lamy i ich wełna	9,8
Mleko i jego przetwory	35,7	Ziemniaki - uprawa i wykorzystanie	9,8
Konie, jazda konna i wykorzystanie koni na wsi	27,6	Ptactwo domowe, jajka	9,4
Zwierzęta gospodarskie i domowe	27,3	Rolnictwo ekologiczne	9,4
Zioła i ich wykorzystanie	24,6	Życie na dawnej wsi	9,4
Owce i ich wełna	22,2	Obyczaje, obrzędy, wierzenia itp. na wsi	9,1
Prace wiejskie (polowe i gospodarskie)	21,9	Łąka i jej mieszkańcy	8,8
Uprawa roślin	19,9	Dawne narzędzia i maszyny rolnicze	8,8
Owoce i warzywa - uprawa, wykorzystanie, przetwory	19,2	Wyroby z gliny, garncarstwo i ceramika	8,1
Święta - zwyczaje i ozdoby	17,8	Wyposażenie dawnego domostwa	7,4
Dawne i ginące zawody i profesje	14,8	Zajęcia plastyczne	7,4
Tradycyjne, dawne dania i potrawy	14,8	Kiszonki	6,7
Ozdoby, wyplatanki i zabawki	14,5	Kozy	6,4
Rękodzieło artystyczne	13,8	Kultura niematerialna	6,4
Las i jego mieszkańcy	11,1	Różne formy terapii	6,4
Ochrona przyrody	11,1	Len i jego wykorzystanie	5,1

* Informacje na temat problematyki realizowanych zajęć pozyskano w drodze analizy treści szczegółowych opisów programów zamieszczanych przez gospodarzy na stronie OSZE w formie plików PDF. Wskazane w 1066 programach 1773 motywy przewodnie zajęć poddano agregacji, tworząc kilkadziesiąt obszarów tematycznych. Najczęściej wskazywane (powyżej 5%) spośród nich wykazano w tabeli 3. Identyfikacja motywów przewodnich, tworzenie nazw obszarów tematycznych, a także przypisanie motywów do konkretnych obszarów miało charakter subiektywny. Może być zatem obarczone pewnym błędem wynikającym z rozbieżności interpretacyjnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie [www.zagrodaedukacyjna.pl]

Tabela 4. Adresaci oferty zagród edukacyjnych

Województwo	Adresaci oferty							
	dzieci w wieku przedszkolnym	dzieci w wieku szkolnym (szkoła podstawowa)	młodzież w wieku szkolnym (gimnazjum, szkoła średnia, studenci)	dzieci i młodzież bez opieki dorosłych	grupy specjalne	osoby niepełnosprawne	osoby dorosłe	inne
	udział [%]							
Dolnośląskie	92,1	94,7	89,5	26,3	18,4	21,1	97,4	39,5
Kujawsko-pomorskie	90,9	100,0	100,0	9,1	0,0	27,3	100,0	27,3
Lubelskie	83,3	100,0	91,7	25,0	0,0	16,7	100,0	50,0
Lubuskie	85,7	100,0	85,7	42,9	14,3	0,0	85,7	0,0
Łódzkie	90,0	100,0	80,0	50,0	10,0	10,0	90,0	10,0
Małopolskie	87,9	100,0	90,9	24,2	9,1	18,2	75,8	18,2
Mazowieckie	96,3	100,0	100,0	11,1	11,1	25,9	96,3	29,6
Opolskie	91,7	100,0	100,0	16,7	8,3	50,0	91,7	33,3
Podkarpackie	84,2	100,0	78,9	31,6	15,8	10,5	63,2	5,3
Podlaskie	69,2	84,6	92,3	0,0	7,7	23,1	84,6	23,1
Pomorskie	92,3	100,0	84,6	19,2	15,4	53,9	80,8	15,4
Śląskie	100,0	100,0	84,6	34,6	15,4	42,3	96,2	15,4
Świętokrzyskie	88,2	100,0	94,1	11,8	0,0	11,8	94,1	35,3
Warmińsko-mazurskie	100,0	100,0	100,0	47,1	0,0	47,1	88,2	17,7
Wielkopolskie	94,4	100,0	77,8	16,7	5,6	22,2	77,8	22,2
Zachodnio-pomorskie	100,0	100,0	72,7	27,3	27,3	18,2	100,0	27,3
Ogółem	91,2	98,7	89,2	23,9	10,8	28,6	88,2	23,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie [www.zagrodaedukacyjna.pl]

Warto dodać, że oferta ta jest bardzo zróżnicowana i atrakcyjna [Sammel 2018]. Mimo to, jak wynika z badań innych autorów, przedstawiciele tej grupy w rzeczywistości niezbyt często są uczestnikami takich zajęć [Sikorska-Wolak i in. 2018].

Prawie 30% zagród edukacyjnych adresowało swoje zajęcia także do osób z niepełnosprawnościami. W rzeczywistości odsetek ten był jeszcze większy, gdyż osoby te (podobnie jak seniorzy) czasem rozumiane i klasyfikowane były przez gospodarzy jako „grupy specjalne”, co potwierdziło badanie m.in. badanie Izabelli Sikorskiej-Wolak, Krystyny Krzyżanowskiej i Jana Zawadki [2018]. Seniorzy wskazywani byli często także w grupie „inne osoby”. Obok nich pojawiały się tam także m.in. rodziny z dziećmi, dzieci z ośrodków opiekuńczo-wychowawczych, pszczelarze, rolnicy, a także grupy zagraniczne. Warto także wskazać, że zajęcia oferowane przez zagrody edukacyjne prowadzone były głównie przez ich właścicieli. Często funkcję edukatorów pełnili również zatrudnieni w tym celu nauczyciele, a także nauczyciele, którzy przyjeżdżali z grupą [Bogusz, Kania 2016, Sajdera 2020].

Badane gospodarstwa najczęściej oferowały program jednodniowy bez noclegu. Tego typu ofertę miało ponad 90% gospodarstw. Należy jednak zauważyć, że oferty zagród edukacyjnych mogą być indywidualnie uzgadniane i modyfikowane, w zależności od oczekiwań gości, a także możliwości usługodawców, które są dość wszechstronne. Ponad 2/3 zagród oferowało wyżywienie, a prawie połowa mogła zorganizować kilkudniowe pobyty z noclegami (tabela 5). Rzeczywiste możliwości gospodarstw edukacyjnych względem zakwaterowania wydają się być jeszcze większe. Z badań prowadzonych przez Izabellę Sikorską-Wolak, Krystynę Krzyżanowską i Jana Zawadkę [2018], wynika, że 74,7% badanych przez nich zagród edukacyjnych powstało na bazie gospodarstw agroturystycznych. Co więcej, Małgorzata Bogusz i Elżbieta Kmita-Dziasek [2015] wskazały, że tylko około 20% zagród zrzeszonych w OSZE nie dysponowało możliwościami w zakresie zakwaterowania gości. W 2023 roku najmniejszy potencjał w tym zakresie wykazywały podmioty zlokalizowane w województwie lubelskim. Sytuacja w tym regionie nie zmieniła się znacząco od roku 2016, gdy tylko około 20% lubelskich zagród oferowało programy kilkudniowe z noclegiem, co potwierdzili Izabella Sikorska-Wolak i Jan Zawadka [2016b].

Niespełna 17% zagród oferowało zwiedzanie biletowane, w ramach którego można było często zobaczyć takie nietypowe zwierzęta, jak lamy, alpaki, strusie i danielle, zgromadzone w przydomowym minizoo, wykonać sesję zdjęciową w pięknym ogrodzie lub sadzie, podziwiać kolekcję dawnego sprzętu rolniczego zgromadzoną w przydomowym skansenie, pokonać kukurydziany labirynt lub zwiedzić muzeum krzyży i kapliczek. Wiele z omawianych gospodarstw oferowało ponadto możliwość zakupu ekologicznych produktów rolnych, miodów i przetworów z owoców i warzyw, a także organizację imprez okolicznościowych.

Tabela 5. Zakres oferty noclegowej i żywieniowej w zagrodach edukacyjnych

Województwo	Zakres oferty						
	program krótkich wizyt (1-3 godz.)	program jednodniowy bez noclegu	pobyt z wyżywieniem	program kilkudniowy z noclegiem	wyżywienie we własnym zakresie	zwiedzanie biletowane	inne
	udział [%]						
Dolnośląskie	28,9	78,9	36,8	31,6	81,6	21,1	7,9
Kujawsko-pomorskie	18,2	100,0	54,5	45,5	72,7	18,2	36,4
Lubelskie	8,3	100,0	58,3	25,0	91,7	25,0	8,3
Lubuskie	28,6	100,0	100,0	85,7	57,1	28,6	0,0
Łódzkie	20,0	100,0	60,0	30,0	80,0	20,0	0,0
Małopolskie	18,2	90,9	63,6	42,4	63,6	24,2	6,1
Mazowieckie	14,8	96,3	74,1	59,3	85,2	14,8	14,8
Opolskie	16,7	91,7	91,7	50,0	66,7	25,0	25,0
Podkarpackie	21,1	89,5	73,7	31,6	63,2	0,0	0,0
Podlaskie	15,4	76,9	61,5	53,8	61,5	15,4	7,7
Pomorskie	15,4	92,3	73,1	50,0	73,1	7,7	3,8
Śląskie	23,1	80,8	65,4	30,8	73,1	30,8	3,8
Świętokrzyskie	11,8	100,0	76,5	41,2	70,6	11,8	0,0
Warmińsko-mazurskie	23,5	100,0	58,8	52,9	41,2	17,6	5,9
Wielkopolskie	11,1	100,0	61,1	44,4	61,1	5,6	0,0
Zachodnio pomorskie	36,4	81,8	72,7	54,5	54,5	0,0	0,0
Ogółem	19,5	90,9	64,6	45,1	70,0	16,8	6,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie [www.zagrodaedukacyjna.pl]

WNIOSKI

Na podstawie przeprowadzonych badań, a także analizy opracowań innych autorów dotyczących oferty i sposobu funkcjonowania zagród edukacyjnych w Polsce, sformułowano kilka wniosków:

1. Tematyka zajęć realizowanych w gospodarstwach zrzeszonych w OSZE była bardzo zróżnicowana. Dominowały jednak zagadnienia związane z przyrodą, rolnictwem i zajęciami gospodarskimi oraz tradycyjną żywnością. Z uwagi na to, że najczęściej uczestnikami zajęć prowadzonych w zagrodach były dzieci, zdecydowana większość gospodarstw prowadziła zajęcia rekreacyjne. W wielu gospodarstwach realizowano także aktywności, które przyczyniały się do kształtowania świadomości i wrażliwości ekologicznej uczestników oraz do upowszechniania wiedzy na temat regionu. Mniej niż połowa zagród zrzeszonych w OSZE proponowała swoim gościom zajęcia dotyczące zwyczajów i obrzędów, ginących zawodów, a także zajęcia sportowe. Należy tu zauważyć, że zakres tematyczny zajęć realizowanych w zagrodach edukacyjnych nie uległ w ostatnich latach znaczącym zmianom.
2. Uczestnikami zajęć edukacyjnych najczęściej były dzieci w wieku przedszkolnym, dzieci w wieku szkolnym (szkoła podstawowa) i młodzież w wieku szkolnym (gimnazjum, szkoła średnia, studenci). Oferty dla osób z niepełnosprawnościami dostępne były prawie w co trzecim gospodarstwie edukacyjnym.
3. Zajęcia oferowane przez zagrody edukacyjne realizowane były głównie przez ich właścicieli. Często funkcję tę pełnili również zatrudnieni w tym celu nauczyciele, a także nauczyciele, którzy przyjeżdżali z grupą dzieci lub młodzieży.
4. Badane zagrody edukacyjne najczęściej (ponad 90%) oferowały program jednodniowy bez noclegu. Należy jednak nadmienić, że oferty zagród edukacyjnych mogą być indywidualnie i dość swobodnie uzgadniane i modyfikowane w zależności od oczekiwań gości, a także możliwości usługodawców. Ponad 2/3 zagród oferowało wyżywienie, a prawie połowa mogła zorganizować kilkudniowe pobyty z noclegami.
5. Zajęcia edukacyjne realizowane w zagrodach dostosowane są do grup wiekowych, mają wiele walorów dydaktyczno-wychowawczych, a także mogą doskonale uzupełniać edukację w przedszkolach oraz kształcenie w szkołach podstawowych i średnich.

BIBLIOGRAFIA

- Bogusz Małgorzata, Józef Kania. 2016. Zagrody edukacyjne jako przykład innowacyjnej przedsiębiorczości. [W] *Turystyka wiejska. Tom 1. Zagadnienia ekonomiczne i marketingowe* (The educational farms as an example of innovative entrepreneurship. [In] Rural tourism. Volume 1. Economic and marketing issues), eds. Anna Jęczmyk, Jarosław Ugliś, Magdalena Maćkowiak, 116-123. Poznań: Wydawnictwo Wieś Jutra.
- Bogusz Małgorzata, Elżbieta Kmita-Dziasek. 2015. Zagrody edukacyjne jako przykład innowacyjnej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich (Educational homestead as an example of innovative entrepreneurship in rural areas). *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN* 163: 155-166.
- Bogusz Małgorzata, Monika Wojcieszak. 2018. Zagrody edukacyjne jako przykład markowego produktu turystyki wiejskiej (Educational farms as an example of a branded product of rural tourism). *Intercathedra* 4 (37): 329-334. DOI: 10.17306/J.INTERCATHEDRA.2018.00045.
- Carreira Vivina, Joana Azeredo, Maria Rosario González-Rodríguez, Maria Carmen Díaz-Fernández. 2021. The role of tourism education in overtourism and destination management. [W] *Overtourism as destination risk* (Tourism security-safety and post conflict destinations), ed. Anukrati Sharma, Azizul Hassan, 35-48. Bingley: Emerald Publishing Limited. DOI: 10.1108/978-1-83909-706-520211003.
- Chojnacka-Ożga Longina, Wojciech Ożga, Maria Kobiąłka. 2007. Gospodarstwa dydaktyczne jako jedna z form działalności agroturystycznej na przykładzie włoskiej prowincji Mantui. [W] *Turystyka w rozwoju obszarów wiejskich* (Didactic farms as one of the forms of agritourism on the example of the Italian province of Mantua. [In] Tourism in the development of rural areas), ed. Izabella Sikorska-Wolak, 185-196. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- City Farms. 2023. EFCF Membership, <https://cityfarms.org/efcf-membership>, access: 26.08.2023.
- Coll-Ramis Miquel Àngel, Patricia Horrach-Rosselló, Juanabel Genovart-Balaguer, Aitor Martinez-Garcia . 2023. Research progress on the role of education in tourism and hospitality. A bibliometric analysis. *Journal of Hospitality & Tourism Education*. DOI: 10.1080/10963758.2023.2180377.
- Fattoria Alvaneta. 2014. History of the Educational Farm, <https://www.fattoriaalvaneta.it/en/farm-house-restaurant-in-padula/educational-farm-cilento/85-fattoria-alvaneta-en/141-history-of-the-educational-farm.html>, access: 26.08.2023.
- Kmita-Dziasek Elżbieta. 2015. *Koncepcja i funkcjonowanie Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych* (The concept and functioning of the National Network of Educational Farms), https://ksow.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/10_Koncepcja_i_funkcjonowanie_Ogolnopolskiej_Sieci_Zagrod_Edukacyjnych.pdf, access: 26.08.2023.

- Krzyżanowska Krystyna. 2016. Koncepcja i efekty działania Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych. [W] *Czynniki ograniczające oraz poprawiające konkurencyjność nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej* (Concept and results of operation of Polish Network of Educational Farms. [In] *Factors limiting and improving the competitiveness of the new member states of the European Union*), ed. Alina Grynia, 304-313. Wilno: Wydział Ekonomiczno-Informatyczny w Wilnie, Uniwersytet w Białymstoku.
- LFPF (Les Fermes Pédagogiques en France, Educational Farms in France). 2001. *La circulaire interministérielle* (The interministerial circular), http://www.bergerie-nationale.educagri.fr/site_FP/index.html, access: 26.08.2023.
- Moscardo Gianna. 2015. The importance of education for sustainability in tourism. [W] *Education for sustainability in tourism*, ed. Gianna Moscardo, Pierre Benckendorff, 1-21. Berlin, Heidelberg: Springer. DOI: 10.1007/978-3-662-47470-9_1.
- PLW (Portail de L'agriculture Wallonne, Walloon Agriculture Portal). 2016. *Code wallon de l'agriculture* (Walloon Agricultural Code). <https://agriculture.wallonie.be/code-wallon-de-l-agriculture>, access: 26.08.2023.
- Raciborski Jerzy. 2015. *Prawne uwarunkowania prowadzenia działalności edukacyjnej w gospodarstwach rolnych* (Legal conditions for conducting educational activity on farms), 5, https://ksow.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/02_Prawne_uwarunkowania_prowadzenia_dzialalnosci_edukacyjnej_w_gospodarstwach_rolnych.pdf, access: 26.08.2023.
- Ronchetti Federica, Ingrid Castellani, Paola Fossati. 2011. Le fattorie didattiche (The tutorial farms). *Rassegna di Diritto, Legislazione e Medicina Legale Veterinaria* 10 (4): 1-10. DOI: 10.13130//3197.
- Rossetto Renzo, Michela Sambin. 2013. *Fattorie didattiche in Veneto* (Educational farms in Veneto). Roma: Veneto Agricoltura, <https://www.venetoagricoltura.org/upload/Fattorie%20didattiche%20in%20Veneto/publicazione%20Fattorie%20Didattiche.pdf>, access: 26.08.2023.
- Sajdera Jolanta. 2020. Inicjatywy przedsiębiorcze na rzecz edukacji z perspektywy działalności Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych (Entrepreneurial initiatives for education based on the example of the activities of the Educational Farm Network). *Przedsiębiorczość – Edukacja* 16 (2): 214-224. DOI: 10.24917/20833296.162.17.
- Sammel Anna. 2017. Zagrody edukacyjne jako miejsce kształcenia osób dorosłych (The educational farms as a place of education of adults). *Turystyka i Rozwój Regionalny* 7: 81-90. DOI: 10.22630/TIRR.2017.7.8.
- Sammel Anna, Anna Jęczmyk. 2012. Usługi edukacyjne w gospodarstwach agroturystycznych zrzeszonych w sieci „Zagroda Edukacyjna” (Educational services in agrotourism farms in the net “Educational Farm”). *Ekonomiczne Problemy Usług* 95: 389-399.
- Schule am Bauernhof. 2023. Für Betriebe (For companies), <https://www.schuleambauernhof.at/fuer-betriebe/>, access: 26.08.2023.

- Sikora Katarzyna. 2018. *Zagrody edukacyjne na Dolnym Śląsku* (The educational farms in Lower Silesia). Wrocław: Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego.
- Sikorska-Wolak Izabella, Krystyna Krzyżanowska, Jan Zawadka. 2018. *Edukacja w turystyce wiejskiej* (Education in rural tourism). Warszawa: Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.
- Sikorska-Wolak Izabella, Jan Zawadka. 2016a. *Edukacja w zagrodzie wiejskiej*. [W] *Turystyka wiejska. Tom 1. Zagadnienia ekonomiczne i marketingowe* (Education in homestead. [In] Rural tourism. Volume 1. Economic and marketing issues), eds. Anna Jęczynek, Jarosław Uglis, Magdalena Maćkowiak, 19-31. Poznań: Wydawnictwo Wieś Jutra.
- Sikorska-Wolak Izabella, Jan Zawadka. 2016b: *Educational functions of agricultural farms. Economic and Regional Studies* 9 (2): 98-112.
- Zagroda Edukacyjna. 2023. *Czym jest Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych* (What is the National Network of Educational Farms), <https://zagrodaedukacyjna.pl/o-sieci/>, access: 26.08.2023.
- Zegels Laurence. 2022. *Caractérisation du secteur des fermes pédagogiques en Wallonie et analyse de la faisabilité de l'intégration d'activités pédagogiques sur une exploitation existante du Pays de Herve* (Characterization of the educational farm sector in Wallonia and analysis of the feasibility of integrating educational activities on an existing farm in Pays de Herve), <https://matheo.uliege.be/bitstream/2268.2/15593/4/s161789Zegels2022.pdf>, access: 26.08.2023.

CHARACTERISTICS OF THE OFFER OF POLISH EDUCATIONAL FARMS

Key words: National Network of Educational Farms, educational farm, education, farmers, agritourism farm

ABSTRACT. The article aimed to present the offer of educational farms associated with the National Network of Educational Farms (NNEF), including the number of educational programs and the topics of classes, proposals for the provision of accommodation and food services, and addressees of the educational offer. The analysis was based on the information published on the website www.zagrodaedukacyjna.pl, expertise, and information materials of the Agricultural Advisory Center in Brwinów Branch in Kraków, and scientific literature. The research observation covered 297 entities operating in July 2023 throughout Poland. The conducted research shows that the subject of educational activities carried out in farms associated with NNEF was very diverse. Issues related to nature, agriculture, and farming activities as well as traditional food dominated. Many farms dealt with issues related to the cultural heritage of the region or the development of ecological awareness and sensitivity. The vast majority of educational farms also offered recreational activities. It is worth emphasizing that education carried out in homesteads has many didactic and educational values, and can perfectly complement educational activities in kindergartens and education in primary and secondary schools.

AUTHORS

JAN ZAWADKA, PHD

ORCID: 0000-0003-1979-0607

Warsaw University of Life Sciences – SGGW, Institute of Economics and Finance
Department of Tourism, Social Communication and Counselling
e-mail: jan_zawadka@sggw.edu.pl

PIOTR GABRYJOŃCZYK, PHD

ORCID: 0000-0002-8815-9723

Warsaw University of Life Sciences – SGGW, Institute of Economics and Finance
Department of Tourism, Social Communication and Counselling
e-mail: piotr_gabryjonczyk@sggw.edu.pl

KRYSTYNA KRZYŻANOWSKA, PROF. DR HAB.

ORCID: 0000-0002-4160-6661

Warsaw University of Life Sciences – SGGW, Institute of Economics and Finance
Department of Tourism, Social Communication and Counselling
e-mail: krystyna_krzyzanowska@sggw.edu.pl

Proposed citation of the article:

Zawadka Jan, Piotr Gabryjończyk, Krystyna Krzyżanowska. 2023. Charakterystyka oferty polskich zagród edukacyjnych. *Annals PAAAE XXV* (3): 346-363.